

BÜROKRASİ VE KÖLELİK TARİHİ

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU
Anayasa Hukukçusu

Özgürlük açısından Osmanlıdaki bürokrasi-kul sistemi eleştirildiğinde, günümüz modern uluslararası ilişkilerindeki kılık değiştirmiş bürokrasi-kul olgu ve anlayışı da hatırlanmalıdır.

Tarihin en eski kurumlarından biri olan kölelik için ünlü düşünür **Aristo**, kölenin en iyi davranışının efendisine itaat etmek olduğunu, kölelerin evcil hayvan statüsünde bulunduğunu belirtmişti.

Kölelik kuşkusuz ki, insan haklarına tamamen aykırı bir düşüncedir. Osmanlı'da köle sistemi eleştirilmeden önce, günümüzdeki "*Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyine bağlı Kölelik Çalışma Grubu*"nun çalışmaları da izlenmelidir.

Kölelerden kurulu askeri güç teşkili, Osmanlılardan önce, Tulunoğulları, İhşidiler, Samanoğulları, Eyyübiler, Memlükler, Gazneliler, Selçuklular ve Endülüs Emevilerinde görülmektedir. Bu devletlerden bazılarının kurucusu kul menşelidir; Eyyübiler ve Memlükler gibi. "Atabeylik" veya "Atabeklik" kurumu, Selçuklularla birlikte İslam dünyasına girmiş, Osmanlılarda "lala" adı ile sürdürülmüştür. Anadolu Selçukluları da askeri gücünü, Dirlikli Sipahiler ve kölelerden kurulu sürekli ve ücretli askerlerden oluşturuyordu. Özellikle hükümdarları, bu askerler korumaktaydı ki bu askerlere "gilman-i hassa" denilmekteydi.

Savaş esirlerinin 1/5'inin devlete ait olması hükmünü, daha önceki bazı devletler (Abbasiler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Memlükler) gibi Osmanlı da uyguladı.

Devlet kurmak için gereken "**sebep ve nesep birliği (asabiyeti)**" üzerinde duran ünlü düşünür **İbn Haldun**, bu konuda şöyle demektedir: "*Nesil ve nesep bağları, doğal haller ise de bunlar manevi ve zanni bağlardır. İntisapla oluşan bağ daha güçlüdür. Ülfet, alışkanlık, birlikte yaşamak ve eğitim halleri kaynaşarak bir birliktelik (asabiyet) oluşur. Nesepten gelen fayda, böylece elde edilmiş olur*". Görüldüğü gibi İbn Haldun'a göre iki asabiyet türü vardır, nesep ve sebep asabiyeti. Nesep asabiyeti, soy bağından kaynaklanan dayanışma ve aidiyet duygusudur. Sebep asabiyeti ise, kan bağı olmadan aynı toprağı, aynı değerler sistemini ve aynı tarihi paylaşmak gibi nedenlerle oluşan birliktelik (asabiyet) duygusudur. İbn Haldun, nesep birlikteliğinin (asabiyetinin) ilkel toplumlarda, sebep asabiyetinin (birlikteliğinin) ise uygar toplumlarda görüldüğünü söyler. Konuyu böylece açıklayan İbn Haldun, ünlü eserinin bir başka yerinde şöyle demektedir; Bir hadise göre, "*Bir kavmin köle ve azadlısı o kavimdendir*". Buna göre, köle, azadlı ve hizmetçi gibilerin saygı ve onurları, mensup oldukları efendilerinin onur ve asaleti nisbetinde olur. Yoksa eski neseplerine itibar edilmez". Yine İbn Haldun'a göre, Abbasiler devrinde Türk köle ve azatlılarının ve onlardan önce Abbasilere intisap etmiş olanların hal ve durumları hep böyle idi; bunlar Abbasilere intisap ederek şeref ve asalet kazandılar.

Tarih tekerrürden ibarettir; günümüzde bu olayların benzerinin olduğu söylenebilir.

Osmanlı'da da aynı yöntemin takip edildiği görülmektedir. Osmanlı, savaş esirlerini "Acemi Ocağı"na "asker" olarak kaydetti. Burada yetişenler, "Yeniçeri Ocağına" geçeceklerdir. Fetihçi ırkın azlığı, Osmanlı'nın kuruluş yıllarında, bu uygulamayı zorunlu kılıyordu¹. İlk dönem Sultanlarından Sultan Birinci Murad, bu maaşlı askeri güce, **Kapukulu** adını vermiştir. Fetih ve gaza ile uğraşan ırkın tükenme olasılığı yanında ikinci bir gerekçe de, merkezi devletin otoritesini güçlendirmesidir. "İslam nüfusunu artırmak ve Rumeli'yi tedrici surette Türkleştirmek" amacı yanında, Türk beylerine karşı, merkezi otorite, bunların yerine konulacak "Kapu Kulları" ile otorite sağlanabilirdi. Kapu kulları arasından yükselen büyük yöneticiler, Sultan Birinci Murattan sonra görülmektedir.

Bunlar savaşta elde edilen beşte bir oranındaki "devlet payı" kullardır. Bu kölelerin sınıflandırma şeklini açıklamadan önce savaşta elde edilen beşte bir oranındaki devlet hissesi olan kullara pençik denir. Osmanlı devletinde savaşta alınan esirlerin 1/5'i devlete aittir. Bu askerlere, Farsça, beşte bir anlamında "penç-yek" denilmiş, bu sözcük "pençik" olarak kısaltılmış, bu askerler için "pençik oğlanı" kavramı kullanılmıştır. Sultan Birinci Murat, buna, Ulemadan Çandarlı **Kara Halil Hayrettin Paşa'nın** açıklamaları üzerine karar vermiştir.

Aşıkpaşazade'ye göre, savaşta alınan esirlerin beşte birini Devlet alarak "*Bu oğlanları Anadolu'da Türklere verirlerdi. Türkler dahi bu oğlanlara çift sürdürürlerdi, ta Türkçe öğrenince kullanırlardı; andan kapuya getirdiler, Ak börük geydirdiler; hem adını Yeniçeri kodular, ol vakitten berü kaldı*". Anadolu'da İslam terbiyesi görüp Türkçeyi öğrenerek yetişecek olan Pencik Oğlanlarının orduda daha güvenilir şekilde hizmet edecekleri düşünülmüştü. Bunların Anadolu'ya gönderilmeleri henüz Rumeli'de iyice yerleşmiş olmamasından dolayı ve aradaki Marmara Denizi ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları nedeniyle Avrupa'ya kaçmamaları içindi. Kimi zaman buradan bile kaçanlarına tesadüf edilmişti. Hükümetin Pençik oğlanlarını küçük bir bedel mukabilinde çiftçiye vermeleri danışıklı bir işlem olup, savaş tutsağının gereğinde "Ben Padişah kuluyum" diye çiftlik sahibine kafa tutmayarak hizmet etmesi içindi. Sonra bu yöntem devşirmelere de aynen uygulanmıştır. Anadolu çiftçisine savaş tutsağının verilmesi kanununun Sırpsındığı harbinden sonra konulduğu belirtilmektedir. **Pençik oğlanları, Acemi Ocağının temelini teşkil etmiş; Devlet bu kölelere, askerlik yaptırmıştır. İkinci Beyazıt** devrinde çıkarılan, iki adet **Pençik Kanunnamesi** vardır; buna göre alınan oğlanların defteri yapılır; alınan kişilerin "mültehi" (sakalı çıkmış) olmaması, daha genç olması aranmaktadır.

Osmanlı Devletinde kullar (köleler) altı guruba ayrılabilir: Vakıf hesabına ziraat işlerinde çalışan köleler; bağımsız çiftçi halinde toprağa yerleştirilmiş kesimci ve ortakçı kullar; Padişaha ait ahırlarda çalışan köleler, Acemi ve Yeniçeri Ocağındaki köleler; devşirme ve kul sistemindeki köleler ve haremde yaşayan cariyeler. Acemi ocağında bulunanlara -Devşirme, Pençik oğlanı ve Kuloğullarına- Acemi oğlanı denilirdi. Osmanlıda, bir tür asker emeklisi olan köleler, reayadan da üstün, istisnai bir duruma tabi tutuluyordu. Savaş tutsağı olan köylüler, çok defa özgür ve bağımsız bir çiftçi haline konulmuşlardı

Askeri açıdan görülen bu gelişmelere karşın, **ekonomik** açıdan kölelik, Osmanlılarda fazla gelişmemiştir. Bu duruma göre, Osmanlılardaki köleliğin

¹ Detay için bk. Fendoğlu, H. T., **Türk Kamu Hukuku Tarihinde Kölelik ve Cariyelik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 26 vd.

Bizans'takilerin bir çeşit devamı olarak "colonus" statüsü olarak benimsemek doğru olmaz. Osmanlı, Balkanlardaki ve diğer yerlerdeki Hıristiyanlara kölelik zihniyetle yaklaşmadı; aksine hoşgörüsüyle davrandı. Osmanlılar, yerel geleneklere oldukça saygılıydılar. İstanbul Şeriye Sicilleri Arşivindeki Tereke Defterleri ve vergi kayıtları incelendiğinde Osmanlı ülkesindeki toplam köle sayısının, nüfusun ancak % 2 veya % 3 oranında bulunduğu görülmektedir. Bu oran giderek azalmıştır. Osmanlılar, fethettiği yerlerdeki köleliği ve vergileri tamamen ortadan kaldırmışlardı. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde hiçbir kişiyi köle ve cariyeye statüsüne koymamış, can ve mal güvenliğini içeren "taahhütname" vermişti.

Tarihsel olgular, kuşkusuz ki kendi koşullarında yorumlanmalıdır. Özgürlük açısından dünkü yönetsel olgular eleştirilirken, günümüz modern uluslararası ilişkilerinde yaşanan kılık değiştirmiş bürokrasi-kul olgu ve anlayışı da hatırlanmalıdır.

Alıntı (İktibas) Konusunda Açıklamalar

Bu çalışmadan yapılacak alıntılarda (iktibaslarda) 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 35'inci maddesinde öngörülen şu şartlara uyulmalıdır: (1) İktibas, bir eserin "*bazı cümle ve fıkralarının*" bir başka esere alınmasıyla sınırlı olmalıdır (m.35/1). (2) İktibas, maksadın haklı göstereceği bir nispet dâhilinde ve münderecatını aydınlatmak maksadıyla yapılmalıdır (m.35/3). (3) İktibas, belli olacak şekilde yapılmalıdır (m.35/5) [Bilimsel yazma kurallarına göre, aynen iktibasların tırnak içinde verilmesi ve iktibasın üç satırdan uzun olması durumunda iktibas edilen satırların girintili paragraf olarak dizilmesi gerekmektedir]. (4) İktibas ister aynen, ister mealen olsun, eserin ve eser sahibinin adı belirtilerek iktibasın kaynağı gösterilmelidir (m.35/5). (5) İktibas edilen kısmın alındığı yer belirtilmelidir (m.35/5).

Ayrıca Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulunun 18 Şubat 1981 tarih ve E.1980/1, K.1981/2 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararına göre kararına göre, "iktibas hususunda kullanılan eser sahibinin ve eserinin adı belirtilse bile eser sahibi, haksız rekabet hükümlerine dayanarak Borçlar Kanununun 49. maddesindeki koşulların gerçekleşmesi halinde manevi tazminat isteyebilir". Bu sayfaya izin almadan link verilebilir.Ancak,bu web sayfası,önceden izin alınmaksızın ne suretle olursa olsun,kopyalanamaz,çoğaltılamaz,tekrar yayınlanamaz,dağıtılamaz,başka intent sitelerine metin olarak konulamaz.

Yukarıdaki şartlara uygun olarak alıntı yapılırken bu çalışmaya şu şekilde atıf yapılması önerilir:

FENDOĞLU,HasanTahsin,“ BÜROKRASİ VE KÖLELİK TARİHİ” (14.02.2011)

<http://www.hasantahsinfendoglu.com> / <http://www.sde.org.tr/>